

Kas vanillsuhkur või vanillisuhkur?

Sirje Mäearu

eesti keele instituudi vanemkeelekorraldaja

„Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006” annab vanilliga¹ (või vanilliiniga) maitsestatud suhkrut märkiva sõna kujuks *vanillsuhkur*. Samas on igapäevases keelekasutuses levinud ka *vanillisuhkur*. Teiste analoogsete nimetuste *küüslaugusool*, *sidrunipipar*, *apelsinisuhkur*, *konjakisinep*, *ürdiädikas* taustal tekitab see küsimuse täiendsõna käände kohta: kas nimetav kääne on ikka õigustatud?

Kuidas liitub täiendsõna toidunimetustes?

Kui liitsõna täiendsõna väljendab ainet või materjali ning põhisõna on liitsõna sisuliseks keskmeks, on täiendsõna nimetavas käändes: *kipsplaat*, *paberkäterätt*, *õlgkübar*. Samas on toidunimetustes (ja jooginimetustes) harilikum omastavaline liitumine²: *apelsinijook*, *kapsahautis*, *kartulipuder*, *koorejäätis*, *kurgisalat*, *lambaragu*, *maksapasteet*, *piimatoit*, *pipranaps*, *riisivorm*, *seapraad*, *sibulaklops*, *taimetoit* 'taimedest valmistatud toit' (vrd *taimtoit* 'taimed toiduna'), *tangupuder*, *vanilliliköör*, *õunamoos*.

Siiski on varem toidusõnades mõnel juhul soovitatud eelistada nimetavalist liitumist. Seesuguseid näiteid on Johannes Aavikult³ *maasikjäätis*, *safransai* (nüüdiskuju on *safran*), *suhkurkoogid*, *šoko-*

¹ NB! Õige kirjakuju on *vanill*, mitte *vanilje*.

² Vt nt Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Koostanud Johannes Aavik. Noor-Eesti Kirjastus Tartus, 1936, lk 20, 407; Arnold Kask, Eesti keele grammatika III. 1. vihik. Liitsõnad ja sõnade liitumisviisid eesti keeles. Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder. Tartu, 1967, lk 31–32; Johannes Valgma, Nikolai Rimmel, Eesti keele grammatika. Käsiraamat. 2. tr. Valgus: Tallinn, 1970, lk 312; Valter Tauli, Eesti grammatika I: Hääliku-, vormi- ja sõnaõpetus, 1972; Eduard Väari, Eesti keele õpik keskkoolile. 6. tr. Tallinn: Valgus, 1973, lk 168; Elmar Elisto, Õigest keelest, tervest meelest. Keelelisi küsimusi II. Tallinn: Eesti Raamat, 1976, lk 67.

³ Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Koostanud Johannes Aavik. Noor-Eesti Kirjastus Tartus, 1936, lk 20, 407.

laadkompvek, veinkompvek. Ka on varasemates õigekeelsussõnaraamatutes esitatud nimetavalise liitumisega toidusõnu rohkem. Näiteks annab 1925–1937 ilmunud „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat” (EÕS) sõnad *mesikook* (sks *Honigkuchen*), *pekkkook* (sks *Speckkuchen*), *petersellkaste*, *piimkohv* (sks *Milchkaffe*), *piparkook*⁴, *riistoit*, *räimkook*, *räimkotlett* (nüüdiskuju kotlet), *safransai*, *seensalat*, *seensoust* = *seenkaste* (sks *Pilzsoss*), *sidrunkaste*, *sidrunvõõp*, *sinepkaste*, *sinkkotlett*, *sinkvorm*, *sinkvorst* (sks *Schinkenwurst*), *suhkurmaiustis*, *verivorst*⁵, *verileib* = *verikäkk*. Sama sõnaraamatu 1937. aastal ilmunud III köites on fikseeritud ka *vanillsuhkur*. Järgnevates õigekeelsussõnaraamatutes on omastavaline liitumine nimetavalise enamasti välja vahetanud, vaid mõni seesuguse liitumisega toidusõna on püsima jäänud või ka lisandunud, nt *mesikook* (ka *meekook*), *piparkook*, *sinkvorst*, *sültvorst*, *verikäkk*, *verileib*, *verivorst*, *vanillsuhkur*.

Toidunimetuste seas on palju selliseid liitsõnu, kus täiendsõna ütleb, millest põhisõnaga märgitud söök või jook (*vorst*, *püree*, *kreem*, *salat*, *mahl*) on tehtud (täiendsõna väljendab peamist koostisosa või olulist lisandit), nt *juustuvorst*, *kartulipüree*, *kohupiimakreem*, *leivakali*, *mustasõstramahl*, *peedisalat*, *saiapuding*, *sibulapirukas*, *sprotipasteet*, *äädikamarinaad*. Samas on ka toidusõnu, kus põhisõnaks on konkreetne toiduaine (*kurk*, *kilu*, *õun*, *sinep*, *mesi*) ja täiendiks seda maitsestav lisand, nt *piprakurk*, *vürtsikilu*, *kaneeliõunad*, *köömnekartulid*, *pähklišokolaad*, *sellerisool*, *tillimajonees*, *meesinep*, *ingverimesi*, *apelsini-suhkur*. Mõni seesugune liitsõna võib olla mitmetähenduslik. Näiteks *küüslauguõli* ja *basiilikuõli* võivad märkida õli, mis on valmistatud vastavalt küüslaugust ja basiilikust, kui ka toiduõli (päevalilleõli vm), mis on maitsestatud küüslaugu või basiilikuga.

Kuidas mõjutab täiendsõna häälikuline ehitus liitumist?

Vanillsuhkru puhul tuleks tähelepanu pöörata ka sõna *vanill* häälikulisele ehitusele. *Vanill* on kahesilbiline III-välteline kaashäälikuga lõppev võõrsõna, kus rõhk on lõpus. Sellised võõrsõnad võivad kalduda liituma

⁴ Julius Mägiste järgi (vt *Estnisches etymologisches Wörterbuch*. 7, Piirask-raba. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft, 2000) lähtub *piparkook* keskalamsaksa sõnast *peper-koke*.

⁵ Mõnede kahesilbiliste *i*-lõpuliste sõnade nagu *veri* ja *mesi* tavalisest rohkemas nimetavalises liitumises näeb Rein Kull (vt *Keel ja Kirjandus* 1966, 5, lk 291) omaaegse liitumise jäänukit.

nimetavaliselt ka juhul, kui tavapärane on omastavaline liitumine. Peale foneetiliste tegurite võivad selliste liitsõnade struktuuri olla mõjutanud ka teised keeled, eeskätt saksa keel, vrd nt *vanillsuhkur* ja *Vanillezucker*, *karamellkreem* ja *Karamellecreme*, *dessertlusikas* ja *Dessertlöffel*.

Rein Kull⁶ on ligi pool sajandit tagasi analüüsinud vormitüübi mõju võõrsõnalise esikomponendi liitumisele. Selliseid võõrsõnu, mis kipuvad liituma nimetavakujuliselt, on Kulli järgi väga palju ja neid seob teatav häälikulise ehituse sarnasus. Põhimassi annavad kahe- ja enamasilbilised võõrsõnad, mille rõhk on viimasel silbil. Ühe suure rühma moodustavad liitsõnad, mille võõrsõnalise esikomponendi lõpus on pikk vokaal. Toidusõnadest on sellised näiteks *dieet*: *dieetjogurt*, *-leib*, *-muna*, *-ravi*, *-sai*, *-toit*, *-toitlustus* (omastavaga *dieediarst*⁷, *-õde*, *-päev*) ja *biskviit*–: *biskviitkook*, *-tort* (omastavaga *biskviiditainas*). Struktuuri poolest võiks siia kuuluda ka *kaneel*, kuid nii ÕSis esitatud kui ka tegelikus tarvituses käibivad liitsõnad on omastavalise liitumisega: *kaneelijogurt*, *-kook*, *-kukkel*, *-küpsis*, *-lõõts* '(kaneelisai)', *-rull*, *-sai*, *-suhkur*, *-õunad*.

Teise suure rühma moodustavad liitsõnad, mille võõrsõnaline esikomponent lõpeb pika kaashäälikuga või kaashäälikuühendiga. Kokandussõnadest on sellise struktuuriga näiteks *vanill*, *karamell* ja *dessert*. Osa *dessert*-sõnu on ÕSides olnud muutumatult nimetavalise liitumisega: *dessertlimonaad*, *dessertpuuvili*, *dessertvein*, *dessertõun*. Mõne sõna liitumine on kõikunud: EÕSis olid omastavaliselt *desserdinuga*, *-taldrik*, samuti 1960. a ÕSis: *desserdilusikas*, *-nuga*, *-taldrik*, 1976. a ÕSis (ja järgnevotes) aga jälle nimetav: *dessertkahvel*, *-lusikas*, *-nuga*, *-taldrik*. Tegelikus tarvituses (Google'i põhjal) on valdav nimetavaline liitumine: *dessertlusikas* 372 kasutusjuhtu (*desserdilusikas* 28), *dessertkahvel* 150 (*desserdikahvel* 15), *dessertnuga* 105 (*desserdinuga* 4), *desserttaldrik* 234 (*desserditaldrik* 36). Seega toetab kasutus nende sõnade esitamist ÕSis nimetavalisena.

Nagu Rein Kulli on öelnud, tuleb täiendsõna vormitüübimõju selgesti esile, kui asendada nt *dessert*-liitsõnades võõrsõnaline esikomponent omasõnaga *järelroog* või *magustoit*. Vastupidi *dessert*-liitsõnade kalduvusele saaks nende rakendamisel ühtlase omastavalise liitumisega

⁶ Rein Kull, Vormitüübi mõju võõrsõnalise esikomponendi liitumisele. – Keel ja Kirjandus 1966, 5, lk 284–294.

⁷ 1960. ja 1976. a ÕSis olid *dieediarst* ja *-õde* nimetavalise liitumisega. Tegelik tarvitus on sõnuti erinev: *dieetarst* 376 ja *dieediarst* 73, *dieediõde* 202 ja *dieetõde* 142.

sarja: *järelroakahvel*, *-lusikas*, *-nuga*, *-taldrik*; *magustoidukahvel*, *-lusikas*, *-nuga*, *-taldrik*.

Karamell-liitsõnu on ÕSides vähe ja need on fikseeritud nimetavalisena: *karamellkissell*, *-kompvek*, *-kreem*. Nüüdistarvitusel on suurem osa nii vanemaid kui ka uuemaid liitsõnu omastavalise liitumisega: *karamellijäätis* 598 kasutusjuhtu (*karamelljäätis* 15), *karamellikaste* 632 (*karamellkaste* 329), *karamellikook* 568 (*karamellkook* 79), *karamellikreem* 564 (*karamellkreem* 221), *karamellipuding* 225 (*karamellipuding* 27). Erandiks on *kissell*, kus nimetavaline liitumine on ülekaalus (kas oma rolli mängib ka häälikuline külge – mõlema sõna lõppsilbi riimumine?): *karamellkissell* 607 kasutusjuhtu ja *karamellikissell* 211. Tegelikule keeletarvitusele toetudes võiks kinnistunud nimetavalise liitumise *karamellkissell* kõrval anda ÕSis ka süsteemipärase, toidusõnadele omase omastavalise liitumise *karamellikissell* (nagu *marja-*, *piimakissell*). Teised analoogsed näitesõnad võiks tegelikku kasutust arvestades vormistada üksnes omastavalisena: *karamellikaste*, *-kreem* nagu *hapukoorekaste*, *pähklikreem*.

Vanill-sõna puhul on ÕSides valdav olnud omastavaline liitumine: *vanillijäätis*, *-kaste*, *-kohupiim*, *-kreem*, *-kuivik*, *-küpsis*, *-piim*, *-sai*. Nimetavalisena on fikseeritud vaid *vanillsuhkur*. Ka tegelik tarvitus näitab omastavalise liitumise eelistust: *vanillijäätis* 571 kasutusjuhtu (*vanilljäätis* 17), *vanillikaste* 568 (*vanillkaste* 10), *vanillikreem* 579 (*vanillkreem* 5), *vanillikohuke* 240, *vanillikohupiim* 227, *vanillipuding* 273 (viimasel kolmel sõnal nimetavalise liitumisega rööbikud puuduvad). Peaaegu ühepalju omastavalise ja nimetavalise liitumise näiteid annab liitsõna, mis on moodustatud sõnadest *vanill* ja *suhkur*: *vanillisuhkur* 656 ja *vanillsuhkur* 681.

Viimastesse õigekeelsussõnaraamatutesse (ÕS 1999, ÕS 2006) on *vanillsuhkru* kõrvale lisandunud teisigi maitseainesegusid: *küüslaugusool*, *sellerisool*. ÕS 2013 sõnakandidaadid on *kaneelisuhkur*, *sidrunipipar*, *ürdisool*. Kaupluste riiulitelt leiab lisaks nt *küüslaugupipra*, *sibulasoola*, *sidrunisuhkru*. Kõigis neis liitsõnades on täiendsõna omastavas käändes. Arvestades toidusõnade üldist liitumistava ja võõrsõna *vanill* liitumistendentsi, on õigustatud keeles kinnistunud nimetavalise liitumise *vanillsuhkur* kõrval esitada õigekeelsussõnaraamatu järgmises trükis omastavaline *vanillisuhkur*.